

Ács József

„NEM ÚGY VAN MOST, MINT VOLT RÉGEN”

A KAPITALIZMUS RENDSZERVÁLTÁSA

2020-11-07 | **ESSZÉ**

A történelem faggatása

Tallár Ferenc tanulmánya, a *Jogállam, demokrácia, nemzet* ^[1], már címével jelzi, hogy a mai, ellentmondásokkal terhelt közállapotok jobb megértését a történelmi előzmények áttekintésétől, közelebbről pedig e sarkalatos fogalmak kikérdezésétől

reméli. Az „idáig vezető út” metaforája mentén indulunk el tehát. A szerzőt fejtegetései gyalogösvényén elkísérve, leginkább kérdésekkel szeretnék előhozakodni.

a jelen története

A történelem faggatása a történelemről alkotott fogalmaink faggatása is. Ám amit e fogalmakkal egykor megragadtunk és ma is megragadunk, nem maga a történelem, hiszen az nem előzetesen adott,

szoborszerűen körbejárható tárgy (tehát még csak nem is az ősi buddhista tanmese vakok által körbetapogatott elefántja). Ránk is vonatkozik, hogy a történelem része a történelemről alkotott fogalmaink története – ha tehát ezeket áttekinteni igyekszünk, járjunk el bármily szigorú szaktudományos módszertan szerint, s törjünk bármily steril tárgyilagosságra, azzal is elsősorban a jelen történetét írjuk, s csak másodsorban a múltét. Amint élni is mindenki csak a tulajdon életét képes – bárhogya szeretne mások bőrébe bújni. Mai helyzetünk érdekei és érdeklődése szerint beszéljük el a múltat – mintha a múlt tükrébe tekintve nemcsak saját arcunkból, de a hátunk mögött felderengő jövőből is megpillanthatnánk valamit. Ha pedig a jövő felé fordulunk, a múlt hátországgá válik: múltunkat akár kiteljesíteni, akár lebontani, akár visszahozni, akár folytatni, akár végképp eltörölni szándékozzuk, nemcsak töprengéseinkkel, de tetteinkkel is újra meg újra felmondjuk és átismételjük a történelmet, már amennyit megérteni vélünk belőle: a magunk elé vetített jövő válasz saját múltunkra.

Múlt és jövő egymásnak fordított torzító tükrei közé zárva tanácstalanul kérdezzük, hogyan és mi módon keletkezik az, amit történelemnek nevezünk, de színről színre, torzítatlanul és hiánytalanul soha senki se látta. Ha ragaszkodunk hozzá, hogy nyugati emberként előzetes tervvel rendelkezünk az emberi együttélés legalkalmasabb formájáról (hogy aztán tervünk megvalósíthatatlanságát fájlatva a vélt utakadályok elhárításának veselkedjünk neki), vajon merre vetítsük ideáljainkat? A múltba? A jövőbe? Aranykorból induló alásüllyedés vagy sosem látott magaslatokra futó felívelés a történelem? Vagy balhit mindkettő? Ami lett, senki sem akarta? Örökké a világ sem áll? Eloszlik, mint a buborék, s marad, mi volt, a puszta lég, ahogy Spengler magyarázza? Békésen legelésző állatok az összeroppant birodalom kiürült díszletei között?

Az esszé: próbálkozás. Tudni szeretnénk, mit keresünk itt.

A nemzet fogalmához

Az írás kiinduló tétele szerint a nemzetet „úgy ‘alkották’ meg, hogy az egyéneket ‘leválasztották’ korábbi partikuláris identitásformáikról..., majd az így felszabadított egyéneket újra egyesítették a nemzetben mint a politikai közösség legátfogóbb formájában”. Bár Demeter M. Attila megfogalmazását a szerző épp tömörsége és világossága miatt választotta kiindulópontul, én inkább rejtélyesnek találtam.

Nemzet és nemzeti identitás mint politikai képződmény létezett a középkorban is – persze nem köztársasági keretek közt: ezek az uralkodó dinasztikus hatalomhoz vagy a korona köré szerveződő államalakulathoz kötődtek.

korábbi identitás

*Kik „alkották meg” a nemzetet és kik „választották le” az egyéneket korábbi identitásukról? (Furcsálltam, hogy a „felszabadított” szó nem kerül idézőjelbe. Mikor megkerestem az eredeti szöveghelyet, ott az idézőjeleket megtaláltam, de a választ nem.) Pontosítsunk: az *Ethnosz* és *démosz**

szerzője nem a nemzet, hanem a modern polgári nemzetállam alapjául szolgáló nemzeti identitás megalkotásáról beszél, „először Franciaországban, majd francia mintára egyebütt is”.

Voltak tehát az „egyének” és azok, akik a fentiekben leírt műveletet (identitásuk megalkotását) elvégezték rajtuk – nem tudni, milyen felhatalmazással.

Választhatunk-e, melyik csoportba tartozunk? Az átformált „egyének” vagy a mások identitását megalkotók közé?

Az idézett *Európai nemzet?* című esszében másutt megkerül a hiányzó alany: a *francia forradalmárok*. Vajon a francia forradalmárok a nemzeti identitás megalkotásával hoztak újat, vagy a monarchikus uralom lebontásával és köztársasággá alakításával? Nemzeti identitás már a monarchikus korban is létezett: minden külső ellenséggel vívott háború megerősítette. Miért került volna különben az „enfants de la Patrie” megszólításként a Marseillaise élére?

A nemzeti identitásról beszélünk vagy a köztársaságról?

Melyek azok a korábbi „partikuláris identitásformák”, melyek uralma alól a forradalmárok „felszabadították” az embert, és melyeket őrizhettek meg?

Az embernek több, párhuzamos identitása lehet: nemi identitása, csoportidentitása, vallási identitása, politikai identitása, ezek azonban, más-más természetűek lévén, nem szükségképpen zárják ki egymást. Hogy ellentmondásba kerülnek-e, azt szellemi tartalmuk dönti el, ez a szellemi tartalom azonban a személyközi térben formálódik: folyamatosan teremtjük azáltal, amit az identitás jegyében cselekszünk, amit megengedünk vagy épp nem engedünk meg magunknak. A forradalmárok nemcsak a királyság intézményét akarták felszámolni, de az uralkodó iránti hűségre alapozott nemzeti identitást is. Ennek kudarcát Napóleon színre lépése mutatja, aki, hogy hatalmát legitimálja, 1804-ben császárrá koronáztatta magát, megüzenve az ország népének, hogy nem az uralom jellegével, csupán az uralkodó személyével volt a baj.

Kiagyazók és kiagyazottak

A „hagyományos társadalmi kötelékeiből kiagyazott egyén” „megszületését” vajon nem a több hullámban érkező ipari forradalom tette egyrészt lehetővé, másrészt szükségessé? Nem az iparból származik-e már a munkadarabon végzett műveletek (leválasztás, megalkotás), végső soron a *tárggyá tevés* technikai szakszerűséget sugalló metaforája is? Az új nemzeti identitás vajon nem a kiagyazással születik? Nem a *tömegek* terelésének, egyesítésének eszköze-e?

Vajon csakugyan a „nemzetek ellenségeskedése” okozta-a háborúkat? Nem az összefonódó és egymással tömbszerűen ütköző gazdasági érdekek és hódító birodalmi csoportok konkurenciaharca? Nem volt-e üzlet konfliktust szítani és egymásnak fordítani a nemzeteket? Ha más nem, az I. világháború korlátlan hitellel hajtott és embereket magába daráló gépezetének működése, majd a leállását követő súlyos válság bizonyította, hogy ami történt, egyik benne részt vevő nemzetnek sem érdeke, akkor sem, ha végül győztesen kerül ki, és területet szerez a vesztesektől.

tömbszerűen ütköző érdek-csoportok

Mondhatjuk persze, hogy a monarchikus vagy a polgári nemzet eszméje mint konstrukció épp efféle célok szolgálatában állt, de hogy maga a nemzet fogalma, vagy a nemzetben-

lét lenne az ellenségeskedés *oka* – az tévedés. Pontosabban éppolyan ideológiai

konstrukció, mint a polgári nemzet eszméje – és a mögöttes szándék is éppoly nyilvánvaló. Hiszen ha az ellenségeskedés voltaképpen oka a nemzet eszméje és a nemzetek léte, akkor a nemzetek feletti erők csakis a béke és egyetértés letéteményesei lehetnek. Szóról szóra ugyanazt a logikát látjuk, mint a nemzet „megalkotása” esetében, csak épp más léptékben. Mivel azonban a tömbszerűen ütköző érdekcsoportok konfliktusai változatlanul fennállnak (öltsenek akár nemzeti, akár internacionalista mezt magukra), a világ marad, ami volt: a viszálykodás és a legkülönbébb eszközökkel folytatott háborúk terepe.

Hogyan „biztosítható az immár atomizált egyének együttműködése”? *Kinek* a perspektívája, *kinek* a kérdése ez? Ki akarja „biztosítani az együttműködést”? A hatalmának tudatában tervezgető, mindent tárggyá tevő konstruktőr. Ha úgy tetszik, a „kiágyszó”. A válaszokból az ő történetírásuk áll össze és nem a munkadarabbá vált embereké.

Hogyan „biztosítható az immár atomizált egyének együttműködése”? A gondolkodó, az értelmiségi Rousseau-tól Kanton át a modern szociálpszichológusig hajlamos elhinni, hogy ez az ő – természetesen elméleti – kérdése. Ha kellően okos választ dolgoz ki rá, azzal a problémát majdnem megoldotta, s ha mégsem, akkor is letette a garast, valamiképp hozzájárult a Nagy Eszmecseréhez. A tudós közösség kollektív bölcsessége majd megtalálja a választ. A világ azonban nem így működik. Ma már világos, hogy az emberi élet kereteit a modernitás társadalmáról szóló szakmunkák jószerevével olvasatlan százezer oldalainál egyetlen technikai fejlesztés vagy válsághelyzet mélyebben és hatékonyabban formálja át.

Jól tudjuk, hogyan valósul meg a gyakorlatban az „atomizált egyének együttműködése”: az érdekek nyomása alatt. Hol ilyen, hol olyan molekulákba szervezik őket – ha egyáltalán szükség van még rájuk. Az élet termelésen és fogyasztáson kívüli vonatkozásai csak annyiban érdekesek, amennyiben biztosítják a molekulák időleges stabilitását. Stabilitáson (ami ugyebár „mindannyiunk érdeke”) nem elsősorban a társadalmak stabilitását, hanem az anyagi javakat, de főleg

hatalmat termelő gépezet stabilitását kell érteni. Kialakulhatnak a társadalmakat súlyosan érintő válságok – keresni azokon is remekül lehet, és alkalmasak a hatalom-belső újraelosztására.

Az utóbbi évszázadban a világtörténelem legszélsőségeesebb vagyoni egyenlőtlensége alakult ki (és ez minden válsaggal csak tovább mélyül – a mostanival is). Ennek a hátborzongató aránytalanságnak se az okaira, se a következményeire nem sok figyelmet fordítunk, ahogy a politika intézményrendszerén kívül működő, de azt döntően befolyásoló hatalmi struktúrák keletkezését és eljárásait sem elemezzük alaposan. Sőt, sehogyan sem. Nem veszünk róluk tudomást. Vajon miért? A projektf finanszírozásban, pályázati rendszerben, megrendelésre működő, ösztöndíjak és mecénatúra után tapogatózó társadalomtudomány – érthetően – a megrendelők elvárásai szerint igyekszik dolgozni.

A „döntéshozók” és a „tömegek” mérhetetlen eltávolodása mindenesetre kölcsönös értetlenséghez és bizalomvesztéshez vezetett.

perverz aránytalanság

A bizalmatlan tömegek feltételezéseivel szemben a tőke (főként a pénztőke) tulajdonosai és irányítói sem képesek mindent a legapróbb

■ részletekig megtervezni és kézben tartani. Ám az sem igaz, hogy a kapitalizmus rendszerének áttekinthetetlenné válása miatt csak a partvonalról figyelnék az eseményeket. A struktúra és a játékszabályok nagyon régóta az ő érdekeik szerint formálódnak és finomodnak, méghozzá úgy, hogy a gazdaság egyes, személytelenül működő alapmechanizmusainak (a kamatozó hitelpénznek vagy a spekuláció szándékosan felfuttatott, irdatlan pénzeket magába szívó piramis-játékának) hosszú távon mindig ők legyenek a haszonélvezői. Nem csak vagyoni aránytalanságról van tehát szó, de a lehetőségek, a hatalom és a befolyás egészen perverz aránytalanságáról is. A technika a hatékonyság kritériuma szerint, vakon tör előre, minden lehetségest megvalósítva, a hatékonyság szempontjait azonban a tőke szabályrendszerének megalkotói és a gazdasági hatalom felhalmozói határozzák meg. És a helyzet pikantériája, hogy a globalizáció előrehaladtával már az ő keretfeltételeik között kiépült totális rendszer fenntarthatatlanságából következő problémák globális megoldására is ugyanők tehetnek javaslatot, a „környezetvédelem” éllovasaiként kárhóztatva az erkölcstelen és mohó tömegeket, ostromozva őket kényelemszeretetük és rugalmatlanságuk miatt. Megabankárok és óriásvállalatok, a világkormány szerepét magára vállaló davosi Világgazdasági Fórum potentátjai [2] sorra ismerik fel globálkapitalista önmagukban a felelős humanistát és forradalmárt: az életrend gyökeres átalakítását, ami a modernizációnak is velejárója volt, immár erkölcsi kötelességnek tekintik. Súlyos üzenetüket kiszámított arcátlansággal adják a jövő generációkat megtestesítő kislány szájába.

A modernitás története a konstruktőrök útkeresésének története, még ha a kiágazás és atomizálás („felszabadítás”) viszonyai közt kedvelt témájuk is a szabadság (a piac, a vállalkozás, a szólás, a vallás és így tovább... szabadsága). De hiába szorul a marxizmusban még jóval fontosabbnak tartott hatalom kérdése annyira háttérbe manapság, hogy még felvetni sem ildomos, a szabályozás problémáitól a szisztémát összeszerelő majd karbantartó társadalomépítész sosem tekinthet el.

„A közös világinterpretáció tekintélyeitől és normáitól megszabadult”, a „bármiféle abszolút tekintély tagadásán alapuló” piac és jogállam kulcsfogalmai, a szabadpiac, az értéksemlegességen alapuló jogegyenlőség elve, vagy a pénz, mint absztrakt csereérték uralma, a különbségek iránti végtelen toleranciaként lefestett

közömbösség vajon nem egy nagyon is valóságos hatalom valóságos kényszereinek és érdekeinek mindenben megfelelő (tehát szerfelett partikuláris) világfelfogás? Mely nem is tehet mást államvallássá, mint tulajdon redukcionizmusát?

A formális rend a tartalmi kérdéseket magánüggé nyilvánítja, mellyel szemben a kötelező közömbösségnél többet nem tanúsíthat. Mégpedig azért, mert a tartalmi kérdések máshol dőlnek el, pontosabban már eldőlték a technikai civilizáció előzetes értékválasztásaival, illetve az ezek alapjául és igazodópontjául szolgáló érdekek szerint. És ahogy az ipari forradalom lehetővé, sőt szükségessé tette az „egyének” kiágyazását korábbi életviszonyaiból és közösségeiből (pontosabban az „egyén” értéksemleges fogalmának és tényleges valóságának megalkotását), úgy a technikai civilizáció ideáltípusában sincs olyan vonatkozása az életnek, melyet ne technikai kérdésként kezelnénk, s mivel szakkérdésekben csak a szakértők lehetnek illetékesek, nekünk, hozzá nem értőknek, valójában semmilyen megtárgyalnivalónk nem marad.

Búcsú a nemzetállamoktól

A tőkének kezdetben még szüksége volt a nemzetállamra: az ipari társadalom infrastruktúrájának kiépítése csak nemzeti összefogással, közpénzből valósulhatott meg, mert a szükséges összpontosított erőforrásokkal többnyire csak államok rendelkeztek. Ma már a pénzügyi és ipari óriásvállalatok messze az államok fölé nőttek, és bár örömmel fogadják az „együttműködő” kormányok udvarlását (főként,

ha közpénzből készítik elő nekik a terepet), összességükben mégis több erőforrás és hatalom fölött rendelkeznek, mint a közepes vagy kisebb méretű nemzetállamok. Oroszország, Kína vagy az Egyesült Államok pedig többek nemzetállamoknál: eltérő stratégiákat képviselő, s egymással érdekkonfliktusban álló felfegyverzett birodalmak.

jelentéktelenné szürkülnek

A nemzetállamok erőforrásaik mozgósításával megtették a kötelességüket a technikai világrend kiépítésében, s most, az országhatárokat

nem ismerő tőkemozgások és a globális munkamegosztás korában éppúgy jelentéktelenné szürkülnek, mint a helyi hatalmak a központi kormányzatok megerősödése idején. A politikai globalizáció ideológiája hasonló: ahogy nincs szükség a nemzet egységét megbontó helyi csetepatéokra, nyakaskodásra, önállósodásra, kiskirályokra, nincs szükség a világrend egységét megbontó nemzetállamokra sem.

„Egy halom laza por”

Mikor a „lét nagy láncolatának” metafizikai kerete széthullott, nem pusztán egy partikuláris világkép vesztette el hatóerejét, nem csak egy sajátos világértelmezésre épített létmód és hatalom adta át a helyét egy másik létmódnak és világértelmezésnek, egy másfajta hatalomnak (amint az a történelemben sokszor megesett már). A szoros egymásrautaltság rendjében élő *közösségeket* felbomlasztotta és kiszorította az atomizált egyéneket a munkamegosztás újfajta rendszereibe tagozó *társadalom*. Ferdinand Tönnies szociológiai ideáltípusaival: a *Gesellschaft* lépett a *Gemeinschaft* helyére. A tudatformáló konstruktőröknek a modern nemzeti identitás kialakítása óta állandó munkafeladata az érzelmi kohézió fenntartása érdekében az elidegenült társadalmi létet romantikus képek megidézésével, rosszabb esetben ellenségképzéssel közösségi létnek beállítani. Tallár Ferenc

így idézi Durkheimet: „*szolidaritás*, a társadalom tagjait összefűző kölcsönös *bizalom* és egy *közös világ* tudata nélkül a társadalom ‘egy halom laza porhoz lenne’ hasonlatos.”

Ezért épült ki és üzemel a tudatipar hatalmas apparátusa.

Mivel a nemzetállami politika lépcsőfoknak bizonyult, amin túllépett a modern civilizáció, a globalizátorok kifejezett lenézéssel tekintenek rá. A nemzetállam a köztes lét tartománya, különösen a félperiférián – mert hiszen gazdasági értelemben továbbra sincs szó egyenlőségről. A centrumnak (centrumoknak) való kiszolgáltatottság és a kiszolgáló szerep miatt a kis nemzetállamok politikusának hízelegnie kell a befektetőknek, de hízelegnie kell a választópolgároknak is. Vagy azt kell hazudnia, hogy érdekeik egybeesnek, vagy mindkettővel el kell hitetnie, hogy őt szolgálja – akár a másik ellenében is. A tőketulajdonosoknak meg kell mutatnia, hogy a tőke érdekeit védelmezi a társadalommal szemben, a társadalomnak pedig, hogy megvédi az érdekeit a tőkétől – miközben mindkettőtől hatalma kiszélesítését reméli.

Felülről, a globalizáció felől nézve a nemzetállam eszköz is, akadály is. Eszköz: a közösség nélküli társadalmat közigazgatási értelemben összetartó-stabilizáló, a haszonszerzés infrastruktúráját és az adószedést biztosító alegység. Akadály: helyenként gazdaságtól idegen (társadalmi, környezetvédelmi) szempontokat érvényesítő, juttatásokkal időben, a versenytársakat megelőzve felpuhítandó hivatali apparátus.

A félperiféria nemzetállama alulról, a tömeg felől tekintve védelmező is, zsarnok is. Védelmező: fenntart a tőke logikájába nem illeszkedő társadalmi intézményeket, fellép a közjó érdekében – ritkán komolyan, többnyire a látszat kedvéért, ám ez azt is jelenti, hogy magát a szempontot mégsem vonja ki teljesen a forgalomból, nem helyettesíti mindenhol a versenyképességet fetisizáló szociáldarwinizmussal –, véd a széthullástól, s a nemzetet az elszabadult világfolyamatok, válságok élet tompítani képes kockázatközösséggé szervezi. Zsarnok: nemigen enged teret a valódi szubszidiaritásnak. Mint adószedőnek, garantálnia kell az államadósság hozamát. A gazdasági növekedés érdekében kedvező feltételekkel, testre szabott adózással, rájuk igazított szabályokkal csábítgatja az óriáscégeket, miközben a kevésbé tőkeerős honi vállalkozások hasonló kedvezményekben értelemszerűen nem részesülnek – kivéve a közpénzen feltáplált, zárt klientúrát. Ám a demokratikus berendezkedésben – legyen bármily süket a hatalom, s harsogjon propagandája bármily gátlástalanul –, a legitim politikai hatalom birtokosai leválthatóak, míg a *de facto*, arctalan mechanizmusokon, strukturális kényszereken keresztül gyakorolt, legitimációt nem igénylő hatalom nem: nem választja senki és nem váltható le, ellenőrzésére nem léteznek társadalmi intézmények.

elveszett egység

Jogállam, demokrácia, nemzet: e fogalmak mögött ma kiépítendő (mások szerint lebontandó) vagy fenntartandó (mások szerint felszámolandó) mechanizmusokat látunk, módszereket az elveszett

egység helyreállítására – valójában az egység illúziójának megteremtésére. A technikai civilizáció azonban – a maga másféle eszközeivel – vajon nem lépett-e túl ezeken is? Nem növekszik-e az idő méhében valami egészen más?

A kapitalizmus rendszerváltása

Szem elől vesztettünk egy dimenziót. Elsorvadt formában tán ott él még a technikai civilizáció fenntarthatatlanságának gyanújában, jóllehet a technokrata logikának ez is technikai kérdés csupán, melyre a „haladás” nyilván meghozza majd a választ.

Hová, mibe illeszkedik (és mennyiben illeszkedik) az ember tevékenysége? És mi értelme? Mit jelent (s kell-e egyáltalán?) közösségben lenni másokkal? Mi az ember dolga a világon? Mi a dolgunk? Mi a dolgom?

A konstruktőrök szemszöge más: szüksége van-e a világnak ennyi emberre? Hogyan állítsák meg vagy ellensúlyozzák az embereknek a modernizáció periferiáján tapasztalható féktelen szaporodását?

Az egyik szellemi kérdések csokra, a másik technikai kérdéseké. A szellem az egyetemes felé vezet, az Egész felé, ami valamennyi embert, sőt minden létformát (a technikaiakat is!) magába ölel, kapcsolataikkal egyetemben – már ahogy és amennyit ebből felfoghat a Rész. A technikai gondolkodás ellenkező irányban haladó módszerével, mely a Részek közös nevezőjét keresi, az egyetemes helyett csak a sokmilliárd halmaz metszetéig, az általánosig juthatunk. Csak az általános számszerűsíthető. Az ember mindeközben, habár állítólagos szabadsága helyenként odáig terjed, hogy már a nemét is megválaszthatja, sőt tetszőleges nemi identitásokat konstruálhat magának, mégis puszta körvonallá válik, vécéajtókra matricázott piktogramokat idéző kilúgozott formává: üres általánossággá.

A modernizáció több, egymással összefüggő dolgot számolt fel: a közösséget, az érte viselt felelősséget és a szubszidiaritást. Ami nem jelenti, hogy ne kereshetnénk az emberhez méltóbb élet kereteit, ne lehetne például kisközösségeket alakítani, helyi gazdaságot kiépíteni. Lehet: az urbanizáló világtrendek ellenében, kivételként – amíg mások nem vetnek szemet a területre. Ez a civilizáció az emberi túlélés feltételéül már nem a közösségbe tartozást és a felelős viselkedést, hanem a technoszférához illeszkedést szabja, a közösségi felelősséget átruházza a piac személytelen automatizmusaira, a láthatatlan kézre, a döntés jogát egyfelől a tőke feletti rendelkezéshez kapcsolja, másrészt technikai döntésekké alakítja, hátat fordítva a szubszidiaritás elvének, mely szerint a döntéseket azoknak kell hozniuk, akiket a legközelebbről és legsúlyosabban érint, méghozzá a lehető legalacsonyabb szinten.

Ha a nemzetállamot azért kárhozzátjuk, mert az embereket a szubszidiaritás elvétől eltávolodva az érzéketlen központi akarat igájába hajtja, miért gondoljuk, hogy a nemzetállami szintnél is följebb emelkedő globális döntéshozás nem ennek meghatározását hozza?

technikai diktátumokkal

A szubszidiaritás elvét az útból félretoló modernizáció akkor válik a széles nyilvánosság számára is globalizációvá, mikor elkezd hangoztatni, hogy a súlyos problémák

globális megoldásokat kívánnak. Ezek kidolgozása, majd megvalósításának irányítása a legmagasabb szintek, például különböző világszervezetek feladata – mérhetetlen távolságra a tömegektől. A kidolgozásban és megvalósításban válnak láthatóvá a globális döntéshozás és végrehajtás némely struktúrái: a kapitalista modernizáció során felhalmozott, de ott még a rendszer személytelen összefüggésein keresztül érvényesülő hatalom csoportjai kilépnek a globális politika színpadára és a modern léthelyzet okozta különféle válságokra hivatkozva központosított technikai diktátumokkal próbálják kormányozni a világot. A Rockefeller Alapítvány és a Global Business Network nevű tanácsadó szervezet egyik lehetőségként már 2010-ben felvázolta a globalizációhoz csak lassan és részlegesen alkalmazkodó emberiséget karanténba kényszerítő, súlyos gazdasági visszaesést hozó, vírus okozta világjárvány forgatókönyvét. [3]

A technokrata ideológiát az elemzés álruhájába öltöztető brosúra koordinátarendszerének két tengelyén a „politikai és gazdasági összehangoltság” mértéke (erős/gyenge), illetve az alkalmazkodóképesség foka (magas/alacsony) található. A szélső értékek kombinációihoz négy, kissé sematikus jövőképet rendelt:

Magas alkalmazkodóképesség + erős igazodási kényszer (Clever Together): az emberiség a sürgető problémákra jól koordinált, sikeres stratégiákkal válaszol. A nemzetállamok visszaszorulnak, a globális kormányzás sikeres klímavédelmi, energia-gazdálkodási, egészségügyi stb. megoldásokat vezet be, megoldódnak olyan régi problémák, mint az éhezés, vízhiány és a járványok, a fejlődő világ felzárkózik.

Magas alkalmazkodóképesség + gyenge igazodási kényszer (Smart Scramble): Gazdasági depresszió, a szaporodó problémák láttán az egyének és közösségek rögtönzött helyi megoldásokkal hozakodnak elő. Szűkülő munkalehetőségek,

kényszerű önellátás. A fejlett országokba beáramló migráció a visszájára fordul, mindenki a hazájában próbál boldogulni. A kommunikációs infrastruktúrát nem tudják karban tartani, fokozatosan tönkremegy.

Alacsony alkalmazkodóképesség + gyenge igazodási kényszer (Hack Attack):

Gazdaságilag ingatag, folyamatos válságokkal küzdő világ, gyengekező kormányok, összeomló szociális rendszerek, terjedő bűnözés, hackerek súlyos kártételei, az internet instabillá válik. Hamisított vakcinák, veszélyes technológiák, terrorizmus, erőforrásháborúk.

Alacsony alkalmazkodóképesség + erős igazodási kényszer (Lock Step):

Erősödő kormányzati ellenőrzés, korlátozott innováció, nacionalizmus. Világjárvány tör ki, a vírusfertőzésbe hét hónap alatt 8 millióan halnak bele. Le kell állítani a nemzetközi közlekedést, korlátozni az emberek mozgását, ami gazdasági visszaesést okoz: üresen tátonganak az irodaházak, üzletek. A fegyelmezetlen országokban sok az áldozat, de Kína gyors központi intézkedésekkel és kötelező karanténnal sikeresen szorítja vissza a járványt. A megrettent emberek először világszerte üdvözlik kormányaik autoriter fellépését, ám idővel megelégedik a túlzott szigorúságot.

Az efféle futurologiai forgatókönyvekhez kapcsolódva rendszeresen tanácskozásokat és szimulációs gyakorlatokat is tartanak a média, a szakértők és globális szereplők bevonásával. Ezek sorába illeszkedett a 2019 októberében a Világgazdasági Fórum és

a Bill and Melinda Gates Alapítvány támogatásával New Yorkban rendezett *Event 201*, ahol egy új koronavírus megjelenését követő, 65 millió halálos áldozatot követelő fiktív világjárványt modelleztek: a szereplőknek többek közt előre felvett híradó-bejátszásokra kellett reagálniuk. [4] Miután néhány hónap múltán a híradók napi tudósításai túlságosan hasonlítani kezdtek a gyakorlat céljára felvett fikcióhoz, a szervező és a gyakorlat videofelvételeit az oldalára feltöltő Johns Hopkins Center for Health Security közleményben kényszerült mindenkit megnyugtatni: a rendezvény nem a tényleges világjárvány hatásait jelezte előre. [5]

A „globális elit” úgy igyekszik megtervezni és megszervezni az átmenetet a fenntarthatatlanból valamely más rendszerbe, hogy közben hatalma fenntarthatóságát is biztosítsa. Hogyan? Például a technokrácia maga tervezte ipari-társadalmi forradalmával, „a kapitalizmus rendszerváltásával”, melyet Klaus Schwabnak, a Világgazdasági Fórum alapítójának és ügyvezető elnökének korábbi, *The Fourth Industrial Revolution* [6], illetve *Shaping the Fourth Industrial Revolution* [7] című könyvéből, illetve a Thierry Malleret-vel közösen írt *COVID-19: The Great Reset* című munkájából ismerhetünk meg [8]. Schwab maga hasonlítja a koronavírus-világjárványt – következményei súlyát, jövőendő társadalom-átalakító hatásait tekintve – a II. világháború sokkjához. Nemcsak az eddigi globális folyamatok gyorsulnak fel, írja, hanem megváltozik a társadalom egész berendezkedése. A globális nagytőke ideológusaként együttgondolkodásra hívja az olvasót. Találjuk ki, milyen legyen az új világ!

Schwab, aki évtizedek óta a szervezete (végső soron tehát a nagy világcégek és kereskedelmi bankok) által finanszírozott futurológiai és szociálpszichológiai elemzéseket olvassa, nem hiszi, hogy a világ holnaptól áttér a részvételi demokráciára. A mindenkire szóló felhívás csak csomagolás. A tervezet a világ bajaira technikai megoldást ad. Ez a technikai megoldás pedig – akárhogy igyekszik a szerző kollektív alkotásnak beállítani – megint csak szakértők által tervezett, felülről szervezett és bevezetett berendezkedést eredményez, annál is inkább, mert ahogy a Lock Step forgatókönyv leírta, a leállított gazdaságban a termelés–ellátás–elosztás eddigi rendszerei is válságba kerülnek, s ezeket csak egyfajta hadigazdálkodást folytató, központosított struktúrákkal lehet felváltani.

A gondolat, hogy a hierarchiát, az utasításos rendszert a nagyobb szabadságot adó hálózatokkal kell felváltani, egyáltalán nem új, már John Naisbitt 1982-ben írott *Megatrendek* című könyvének is ez az egyik vezérfonala. ^[9] A közösséget felváltó társadalmat felváltja az emberi kapcsolatokat magába csatornázó és szabályozó, információkat terelő–továbbító–feldolgozó és mesterséges intelligenciával (tehát transzparenssé immár elvben sem tehető eljárás szerint) kiértékelő hálózat. A hálózati lét a szabadság mámora mellett újfajta kényszerekkel és keretfeltételekkel jár – nemcsak kinyílást, de bezárulást is hoz.

csomópont

Az úgynevezett negyedik ipari forradalommal párhuzamosan érvényre jut az új antropológia. Az ember: az információs hálózatok véges számú paraméterrel leírható csomópontja, aki legfeljebb a paraméterek számában tér el az ugyanoda kapcsolódó okoseszközöktől. Ebben a gondolatrendszerben viszont jogos a kérdés, hogy ki a kezdeményező fél: mi használjuk-e a hálózatot, s ha netán kiépül, „a tárgyak internetjét”, vagy a hálózat használ minket.

A szubszidiaritástól való határozott távolodás és gyorsuló technikafüggőség korszakában az emberfogalom kiüresítése is eljut lehetséges végpontjára: megjelennek, divatként terjednek az embert a technoevolúció átmeneti, hamarosan kiküszöbölhető hordozójának tekintő transzhumán, sőt poszthumán ^[10] (azaz radikálisan dehumanizáló) ideológiák, melyek a közösség, a szolidaritás, a jogállam, a nemzet, a demokrácia fogalmait nevetségesen avítt, antropocentrikus eszmekonstrukciókként hajítják félre. A „halál civilizációja” szókapcsolat némelyik önmagát szerfelett korszerűnek beállító irányzatban kifejezetten pozitív, eszkatologikus értelmet nyer. Az ember szennyező lény – és maga is szennyeződés a világ testén. Eltűnése és trágyává alakulása nem tragédia, nem önfeláldozás: kíváncsú és szükségszerű.

Epilógus

Tallár Ferenc nehéz feladatra vállalkozott *Jogállam, demokrácia, nemzet – Kísérletek a társadalom egységének megteremtésére* című esszéjében, de nem adta fel a reményt, hogy ha segítségül hívja az európai szellem nagyjait és ma is relevánsnak ítélt kedvenceit, Rousseau-tól Kanton, Herderen és Marxon át Rosa Luxemburgig és Hannah Arendtig, akkor a „nincs más út, csak hegynek fel” ösvényén eljut a jelen, netán a közeljövő megpillantásáig. Hiszi, hogy a történelmi folyamatok megismerhetőek és megbeszélhetőek, de látja, hogy az egyes elbeszélések köré gyűlt szekértáborok mindegyike bajban van.

Mi is ez a baj? Hogy elbeszélésük motívumai mind kevésbé illeszkednek a valóságra, következésképp egyre szaporodnak a jelenségek, melyekről nem illik tudomást venniük. Marad a kardcsörtetés.

Persze mindannyian valami ismertre próbáljuk visszavezetni a nyugtalanítóan ismeretlent. „Én is így próbálok csalás / nélkül szétnézni könnyedén”, írta József Attila, de ne felejtjük el, mire utal itt az *így*: merengve és reménytelenül. S ezután a vacogás, a semmi, az űr, a társtalanság képei következnek. Egy későbbi töredékében már kétségbeesve kapaszkodik a régről ismerős dolgokba.

*Könnyű emlékek, hová tűntetek?
Nehéz a szívem, majdnem zokogok.
Már nem élhetek meg nélkületek,
már nem fog kézen, amit megfogok.
Egy kis játékot én is érdemelnék –
libbenjetelek elő, ti gyöngé pillék!
Emlékek, kicsi ólomkatonák,
kikért annyira sóvárogtam én
s akiknek egyengettem szuronyát –
törökök, búrok, gyűlletek körém!
Kis ágyúk, ti is álljatok föl rendben!
Nehéz a szívem. Védjetelek meg engem!*

1. <https://ligetmuhely.com/liget/jogallam-demokracia-nemzet/> ↑
2. A World Economic Forum éves tagsági díja a komolyabb kapcsolatnak számító partnerségi fokozatokon több százezer svájci frank (a felsőkategóriás Strategic Partner fokozat 600 000 svájci frank).
<https://www.weforum.org/agenda/2017/01/who-pays-for-davos/> A több száz tag közt gyakorlatilag minden jelentős globális vállalatot és befektetési bankot megtalálunk: <https://www.weforum.org/partners#search> ↑
3. *Scenarios for the Future of Technology and International Development*, The Rockefeller Foundation and Global Business Network, 2010 – az alapítvány oldalán már nincs fenn, de az interneten több forrásból elérhető. ↑
4. <https://www.centerforhealthsecurity.org/event201/> ↑
5. <https://www.centerforhealthsecurity.org/news/center-news/2020-01-24-Statement-of-Clarification-Event201.html> ↑
6. <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab/> ↑
7. <https://www.weforum.org/focus/shaping-the-fourth-industrial-revolution> ↑
8. <https://www.weforum.org/agenda/2020/07/covid-19-the-great-reset/> ↑
9. John Naisbitt: *Megatrendek*, Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, é.n. ↑
10. Az „embert” a középpontba helyező humanizmus korlátait és elégtelenségét felismerő poszthumanizmus jelenségéről, egymáshoz lazán kapcsolódó számtalan, eltérő színvonalú és mélységű irányzatáról lásd pl. Horváth Márk – Lovász Ádám – Nemes Z. Márió: *A poszthumanizmus változatai*, prae.hu, 2019 ↑
kép | shutterstock.com